

WATERLOO

JOHAN OP DE BEECK

WATERLOO

DE LAATSTE 100 DAGEN VAN NAPOLEON

© 2013 Uitgeverij Manteau / Standaard Uitgeverij nv,
Rijnkaai 100/A11, B-2000 Antwerpen en Johan Op de Beeck

www.standaarduitgeverij.be
info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland
New Book Collective, Amsterdam
www.newbookcollective.com

Eerste druk oktober 2013
Tweede druk oktober 2014
Derde druk (hardcover) mei 2015
Vierde druk juni 2015
Vijfde druk juli 2015
Zesde druk juli 2015
Zevende druk maart 2019

Omslagontwerp: Herman Houbrechts
Kaarten: gebaseerd op *The Waterloo Companion*, Mark Adkin, Aurum Press, Londen, 2001
Vormgeving binnenwerk: Aldus
Foto achterplat: Koen Broos

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bij het achterhalen van de auteursrechten van de illustraties is met grote zorgvuldigheid te werk gegaan. Als er niettemin onvolkomenheden zouden worden geconstateerd, dan zal de uitgeverij daarvan graag op de hoogte worden gesteld.

Onlangs alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 3604 5
D/2019/0034/158
NUR 680

Inhoud

TOELICHTING 7

INLEIDING 9

HOOFDSTUK 1: KEIZER VAN EEN EILAND 49

HOOFDSTUK 2: DE TERUGKEER 74

HOOFDSTUK 3: DE TEGENSTANDERS 120

HOOFDSTUK 4: TWEESPALT IN DE NEDERLANDEN 142

HOOFDSTUK 5: HET BAL VAN DE EEUW 166

HOOFDSTUK 6: 16 JUNI, DE GEMISTE DUBBELSLAG 197

HOOFDSTUK 7: 17 JUNI, OP WEG NAAR DE ONTKNOPING 217

HOOFDSTUK 8: OCHTEND IN WATERLOO 230

HOOFDSTUK 9: DE GROTE AANVAL 248

HOOFDSTUK 10: HET MOMENT VAN NEY 270

HOOFDSTUK 11: DE ONDERGANG VAN DE GARDE 295

HOOFDSTUK 12: HET VELD VAN EER 326

HOOFDSTUK 13: DE AFGROND 346

HOOFDSTUK 14: DE MYTHE VAN WATERLOO 368

EPILOOG 387

EINDNOTEN 395

VERKLARENDE WOORDENLIJST 407

BIBLIOGRAFIE 409

REGISTER 417

TOELICHTING

Mijn relaas van Waterloo is waarheidsgetrouw in die mate dat het gebaseerd is op ernstig onderzoek, het checken van de verschillende versies van de feiten, het naast elkaar leggen van de hypothesen en het nastreven van de grootste mogelijke waarachtigheid van elke omstandigheid die in het boek beschreven staat. Dat belet niet dat er andere interpretaties bedacht en neergeschreven zijn. De omvang van het historisch onderzoek is immers immens, besmet door partijdigheid en verschillend ingevuld naargelang van de nationaliteit van de vertellers.

De beschrijving van de slag, de oorzaken en gevolgen ervan zijn zeer vaak bezwaard, beïnvloed en vertekend door de kennis die we vandaag hebben. In de psychologie gewaagt men van *hindsight bias* – dat wil zeggen: lang na de feiten verklaren we situaties en bekritisieren we beslissingen op basis van wetenschap die de betrokkenen toentertijd niet hadden en niet konden hebben. Een definitieve historische waarheid bestaat dus niet. In het geval van Napoleon en Waterloo is dat bij uitstek zo, omdat dit historische gegeven door honderden geschiedschrijvers, historici, journalisten en romanschrijvers is onderzocht, verteld en uitgelegd en er nog steeds grote vraagtekens blijven. Dat heeft de geschiedschrijving van Waterloo vandaag tot een hachelijke onderneming gemaakt. Er is een oerwoud van historische informatie gegroeid waarin meer dan één waarheid verborgen zit.

Bij de lectuur van de vele werken trof het mij ook dat heel wat historici zich gaandeweg hebben verdiept in de studie van de bomen in plaats van het bos. Vaak gaat het om zeer gedetailleerde analyses van bevelen, marsorders, manoeuvres en andere aangelegenheden. Auteurs wedijveren met elkaar in esoterische, academische discussies ten aanzien van een slinkend publiek van doorgewinterde specialisten. Zelden komt het bredere plaatje nog in beeld: de reden waarom Napoleon er na zijn troonsafstand weer aan begon bijvoorbeeld, of de nasleep van de slag op geopolitiek vlak. Met name de politieke en militaire toestand in het Koninkrijk der Nederlanden is in de meeste boeken volkomen afwezig. Het algemeen belang van het einde van het *Empire* en de Franse Revolutie moet het daardoor afleggen tegen de vraag of Napoleon zich op 18 juni al dan niet vergiste of loog over deze of gene van zijn vele beslissingen.

Dit boek heeft dan ook als ambitie om een militaire veldslag te beschrijven, maar hem eerst en vooral ook te duiden door er een maatschappelijk relevante betekenis aan te geven en door hem te situeren in zijn brede historische context. Die keuze hield in dat de gedetailleerde beschrijving van elk militair feit niet tot onze bedoelingen behoorde. Ik heb dan ook uit de letterlijk talloze militaire feiten en analyses een keuze gemaakt, zodat er voldoende ruimte bleef om ook de lezer te boeien die niet per se in uitsluitend militaire geschiedenis geïnteresseerd is. Daarom heb ik ervoor gekozen om uitgebreid rond te zwerven in zowel de algemene strategie als in de anekdotiek van soldaten maar ook van gewone burgers, in de gebeurtenissen van die ene dag in Waterloo zowel als in de laatste Honderd Dagen van het Empire.

Ik wil graag professor Rik Coolsaet bedanken voor zijn advies inzake de internationale geopolitieke context. Natasja Peeters en Vera Bras, collectiebeheerders van het Prentenkabinet in het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, wens ik te bedanken voor hun hulp bij het zoeken naar het beeldmateriaal voor dit boek. Myriam Onsia was een nauwgezette en aandachtige redacteur, Geert Cortebeek een meewerkende en meedenkende uitgever. Mijn dank gaat ook uit naar Patrick Maes, voorzitter van de Association Belge Napoléonienne, Erwin Muilwijk, drs. Erik De Soir en prof. Jean-Michel Sterkendries van de Koninklijke Militaire School voor hun hulp en advies. Dank ook aan Lutgart Vrancken van de Erfgoedsite Tienen en aan dr. Luc Janssens van het Rijksarchief te Brugge, die mij belangrijke informatie verschaften over de levens van individuele soldaten, de echte helden van Waterloo.

Boven alles wil ik mijn vrouw Claire bedanken, een lezer en criticus van onschatbare waarde.

Johan Op de Beeck

INLEIDING

« *Avoir des esclaves n'est rien ; ce qui est intolérable,
c'est d'avoir des esclaves en les appelant citoyens.* »

(‘Mensen in slavernij houden is op zich geen probleem;
onaanvaardbaar wordt het als men slaven heeft en ze burgers noemt.’)

Denis Diderot, filosoof van de Verlichting (1713-1794)

Het was 6 uur 's ochtends. Je moest stalen zenuwen hebben om te volbrengen wat kamerheer Giroux nu te doen stond. Wenen sliep nog als een roos. Heel in de verte kondigde een zacht licht de nieuwe dag aan: 7 maart 1815. Maar de kamerheer was zo wakker als een gedopeerd renpaard. Met haastige benen spoedde hij zich de staatsietrap op van de residentie op de Ballhausplatz nummer 2, de zogenaamde *Geheime Hofkanzlei*. Die mysterieuze benaming vertelde alles over de bewoner van het gebouw: hier werd discreet aan de touwtjes getrokken van het Oostenrijkse keizerrijk. Dat was een natie die zich over heel Centraal-Europa uitstrekte. Ze omvatte de huidige grondgebieden van Oostenrijk, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, delen van Polen, Oekraïne, Italië, Slovenië en Kroatië en stukken van Servië en Roemenië.

Giroux repte zich naar de tweede verdieping. Daar bevonden zich de statige privévertrekken van zijn meester. Diens rijkelijke slaapkamer lag aan het einde van de lange gang met rode loper, aan de kant van de rustige Löwelstrasse waar ook vandaag nog de wandelaars zich vergapen aan de sierlijke achterzijde van wat de presidentiële ambtswoning is geworden. De kamerheer hield zijn adem in toen de knokkels van zijn rechterhand voorzichtig op de met goudbeslag versierde deur tikten. Er kwam geen antwoord. Binnen heerste de slaap. Daar stond hij dan, de plichtsgetrouwe kamerheer van de op één na machtigste man van het grote Oostenrijkse keizerrijk en de spilfiguur van de Europese politiek. In zijn linkerhand hield hij een zilveren dienblad waarop slechts een briefenveloppe lag. Afzender was het Keizerlijk en Koninklijk Algemeen Consulaat van Genua. Een plek waar in zijn beperkte gedachtewereld niets te beleven viel. Hoewel. Op een schuimbekkend paard had de militaire koerier zich door de nacht naar Wenen gehaast en zich zopas gemeld aan de

toegangspoort van de Staatskanselarij. Het was dus belangrijk, zoals alle brieven die hier aankwamen.

Maar Giroux had strikte instructies gekregen van zijn meester. Die wilde slapen en mocht niet gestoord worden. Tot 3 uur 's nachts was hij aan het werk geweest. Pas dan was hij in een beroerde stemming in zijn privévertrekken opgedaagd. Want het was een bijzonder lastige dag geweest voor 'vorst' Klemens von Metternich, de buitenlandminister van de keizer die vanuit de Geheime Hofkanzlei de belangen van het Oostenrijkse keizerrijk veiligstelde. Metternich was de dominante figuur van het ogenblik, de 'eerste minister van Europa'.¹ Voor de zoveelste dag op rij had hij de vijf grootmachten in zijn residentie op bezoek gehad. Onder zijn auspiciën waren de staatshoofden en hun toponderhandelaars al maanden bezig de koek van Europa onder elkaar te verdelen na de val van Napoleon het jaar voordien. Maar aan de onderhandelingsstafel in de Congreszaal blonken Britten, Russen, Pruisen, Oostenrijkers en zelfs de verslagen Fransen al maanden uit in gekonkel en geruzie. Ook die nacht waren ze voor de zoveelste keer op tegenstrijdige belangen vastgelopen en was iedereen onverrichter zake naar zijn residentie teruggekeerd. Doodmoe had Metternich zich in zijn bed gegoooid. Het huispersoneel was opgedragen dat ze hem onder geen beding mochten storen, want hij hield het niet meer. Maar een rijke ervaring in dienst van Metternich had kamerheer Giroux geleerd dat nachtelijke brieven uit het buitenland altijd prioriteit hadden. Nog eens aankloppen dus, een beetje harder deze keer.

Metternich deed alsof hij het niet hoorde en draaide zich nog eens goed om in zijn bed. Na de derde poging zwaaide de hoge kamerdeur eindelijk open. Daar verscheen Metternichs hoofd om het hoekje, met vermoeide slaapogen en een geliquideerde haartooi. Geen spoor te bekennen van zijn beroemde ladykillerslook. Hij nam de enveloppe aan van de kamerheer, die blij was ervan verlost te zijn. Met een nederig buiginkje maakte hij zich uit de voeten. Met een zwierde vorst Metternich de brief op het eerste het beste tafeltje en kroop weer in zijn ledikant. Maar slapen kon hij niet meer. Hij herinnerde het zich nog zo goed dat hij het later in zijn memoires zou optekenen. 'Dringend', had hij zien staan op de enveloppe. Dringend? Alles was dringend in een huis waar dagelijks de groten der aarde aanliepen op zoek naar een onvindbaar compromis over de herverdeling van de Europese landkaart.

Precies om halfzeven dwong hij zichzelf uit bed te rollen. Geeuwend en kreunend. De enveloppe scheurde hij open. Zijn ogen flitsten over de letters. Wat hij las was zo schokkend dat hij in enkele seconden stijf stond van de adrenaline. Stom! Wat waren ze stom geweest. Zijn ambassadeur in Genua meldde

dat een Engelse marinekapitein aan land was gegaan in Livorno – Oostenrijks gebied – en daarna in Genua. Het was een zekere kapitein Campbell. De achtbare kapitein had er geïnformeerd naar... Napoleon. Want die was verdwenen van het eiland Elba. Niemand had Napoleon gezien, en dus was Campbells schip weer weggevaren. Metternich las het bericht nog eens opnieuw, met ongeloof in de ogen en een aanzwellende drang tot onmiddellijke actie. Campbell? Die officier moest de verbannen Napoleon toch bewaken daar op dat eilandstaasje voor de Toscaanse kust? Hij had er zelfs een smaldeel Britse oorlogsschepen voor onder zijn hoede gekregen. Waar was die dekselse Napoleon dan wel naartoe? Wat was er aan de hand, daar in de Middellandse Zee, zo vroeg de resident van de Ballhausplatz zich vertwijfeld af. Nu was het zijn beurt om Giroux en alle andere dienaren en helpers in rep en roer te brengen. Hij liet zich meteen aankleden.

Voor de verbaasde ogen van het verschrikte huispersoneel stormde Metternich de deur uit en stak het binnenplein over dat zijn residentie scheidde van de Hofburg, het keizerlijk paleis. Om 8 uur stond hij voor de deur van de slaapkamer van keizer Franz II. Nooit heeft iemand geweten hoe die ochtendlijke dialoog is verlopen, maar hartelijk zal die niet geweest zijn. Om 9 uur meldde Metternich zich vervolgens met zijn sensationele relaas bij tsaar Alexander, die ook in Wenen verbleef om de Russische belangen in de onderhandelingen persoonlijk te dienen. Meteen daarna was de Pruisische koning Willem Frederik aan de beurt. De ene reageerde al verbaasder dan de andere. Ze prezen zich gelukkig dat alle topfiguren nog in Wenen waren. Zo werd er geen tijd verloren met koeriers en gezanten die anders wekenlang onderweg zouden zijn tussen Moskou, Londen en Wenen. Om 10 uur werden de militaire bevelhebbers van het Oostenrijkse leger opgetrommeld met de melding dat ze al hun soldaten in de hoogste staat van paraatheid moesten brengen. Ten slotte meldde Metternich zich ook bij de hertog van Wellington. Met enig superieur Brits flegma wist de hertog te melden dat hij het nieuws zo-even al had vernomen van zijn eigen spionnen in Italië. Hetzelfde vertelde de Franse gevolmachtigde buitenlandminister Talleyrand. Vervolgens deed het er niet meer toe wie eerst of laatst was geweest. Dit was groot, zeer groot nieuws dat staatshoofden deed klappertanden en kaartenhuisjes deed instorten.

Die avond gingen ze met zijn allen naar een theatervoorstelling kijken alsof er niets aan de hand was. Er werd vrolijk getaterd en de champagne vloeide weer even rijkelijk als alle voorgaande dagen in de Oostenrijkse hoofdstad. Maar of ze er met hun hoofd bij waren, valt te betwijfelen. Minstens één staatshoofd kon de schijn niet ophouden tijdens het avondmaal. De wankel-

moedige vorst van Beieren zag eruit alsof hij de wrake Gods voelde naderen. Bleek en aangeslagen kreeg hij geen hap meer door zijn keel. Menigeen nam goed verholde ontreddeering waar bij de andere doorluchtigen en noteerde het later voor het nageslacht.

Maanden al waren deze vorsten en hun tientallen onderhandelaars en ministers bezig geweest om op dat Congres van Wenen een nieuw Europa in elkaar te knutselen. Iedereen wilde op de meest voordelige manier terugkeren naar het Europa van voor 1789, het jaar van de Franse Revolutie. Het vertrek van Napoleon van Elba zette dat allemaal op losse schroeven. Zijn comeback was het begin van een epos dat de wereld vier maanden lang in de ban hield, een verhaal dat tot op heden gerekend mag worden tot een van de grootste en meest verbazende aangelegenheden uit de Europese geschiedenis. Het verhaal van de beruchte laatste Honderd Dagen van Napoleon. Ze eindigden met de slag bij Waterloo ten zuiden van Brussel.

Waterloo was een uiterst belangrijke veldslag. Het belang ervan voor de toekomst van Europa kan moeilijk overschat worden. Tegelijk is het hele gebeuren omgeven door mythes en nog steeds onopgehelderde mysteries. En bovenal is er die ene, fascinerende vraag: hoe is het toch mogelijk dat iemand eeuwige roem verwierf door een veldslag die hij verloor? Tot in de eeuwigheid zal Waterloo geassocieerd worden met de overwonnenen, niet met de overwinnaars. Het is een paradox die zich slechts één keer in de geschiedenis heeft voorgedaan. Bovenal is het Napoleon die een onuitwisbare indruk heeft nagelaten bij vriend en vijand, van 1815 tot op heden. Napoleon wist dat toen al. ‘Waterloo, dat is de plaats waar ik had moeten sterven’, vertrouwde Napoleon later zijn biograaf toe.²

Napoleon was geen man die geschiedenis maakte. De geschiedenis heeft hem gemaakt. Officiële geschiedschrijving probeert ons vaak de dingen ‘duidelijk’, helder en logisch voor te stellen, zeker als de auteurs ervan thuishoren in een verliezend of winnend kamp. Het is een nobel streven, want schrijvers en lezers of kijkers willen niets liever dan een begrijpelijk verhaal, waarin alle motieven van de hoofdrolspelers rationeel uit de verf komen en hun acties zelf een morele kwalificatie krijgen. Alsof we er zelf bij waren. Maar de geschiedenis laat zich nu eenmaal niet voegen naar de formats van een kostuumdrama op tv. Zulke gladgestreken verhalen hebben nooit bestaan, zo was het niet. Wat we weten van vroeger is ons voorgekauwd, en wie echt en eerlijk wil reizen in de tijd moet zich voorbereiden op chaos, ongerijmde feiten en waarheden die men liever niet onder ogen ziet. Zelden hoeft men zich kopzorgen te maken over het waar en wanneer, maar altijd is het zoeken naar de minst

leugenachtige weergave van het hoe en het waarom. Dat geldt des te meer voor het geval dat ons in de loop van dit boek over Waterloo op netelige wijze zal bezighouden: het geval ‘Napoleon’, de kern van het Waterloooverhaal, en de spilfiguur van wat eraan voorafging en wat nog zou volgen. Waterloo is daarenboven niet louter als een geschiedkundig feit te beschrijven, het gegeven bezit ook een sterke emotionele component. Ik ken geen enkel geschiedkundig feit waarover zo gepolemiseerd is in de negentiende, de twintigste én de eenentwintigste eeuw als dit. Nergens vind je zoveel begeestering en passie bij de geschiedschrijvers om de waarheid te verdraaien of recht te zetten als hier. ‘Allemaal zijn we, ieder op zijn tijd, hoofdpersonen in onze eigen geschiedenis, met alle verwarring die daarbij hoort’, schreef Geert Mak ooit.³

En dat is de precieze verwoording van mijn gevoelens als ik op een frisse lentedag binnentreed in de Eglise du Dôme van het Hôtel des Invalides te Parijs, waar de graftombe is gebouwd van de grote keizer. Daar heb je het al. Waarom gebruik ik ‘grote’ als adjectief voor een man die bij de modale leerling middelbaar onderwijs in de Lage Landen allicht alleen bekend is als een bloeddorstige dictator? Op die vraag kan ik slechts antwoorden bedenken die dubbelzijdig zijn. Omdat Napoleon wel heel Europa in vuur heeft gezet, maar in weinig vergeleken kan worden met een Hitler of een Stalin. Ja, er was censuur, ja, er bestond geheime politie, ja, er zijn een half miljoen soldaten gesneuveld onder zijn leiding. Maar er waren geen kampen, geen politieke processen, geen uitroeiing en al helemaal geen Auschwitz. Als mens gedroeg hij zich vaak arrogant en egocentrisch, vol van zichzelf en van zijn land, maar hij ontlokte juichkreten aan iedereen die hem zag, van Parijs tot Warschau. Talloze soldaten hebben onvoorstelbare persoonlijke offers gebracht voor hun leider gedurende meer dan twee decennia, daarvan getuigen nogal wat biografieën en brieven. Bonaparte incarneerde iets wat zelfs de eenvoudigste lieden inspireerde en intellectuelen zowel als ongeletterde boerenjongens ver boven zichzelf deed uitstijgen. Omdat hij uit het niets was opgeklommen tot de hoogste sport van de maatschappelijke ladder – en veel van zijn metgezellen met hem – verpersoonlijkte hij de kernidee van de Franse Revolutie: de maatschappelijke ordening is niet door God bepaald en verankerd, iedereen is gelijk en heeft het recht zich waar te maken in de maatschappij, ongeacht zijn afkomst of stand. Het republikeinse en later het keizerlijke leger was daar nog een voorbeeld van. Alle lagen van de bevolking kregen er voor de allereerste keer een gelijke kans op aanzien en carrière. Zoiets was in de oude monarchale grootmachten ondenkbaar. Graaf d’Erlon, die in Waterloo het Eerste Korps leidde, was een eenvoudige soldaat onder Louis XVI geweest. De legendari-

sche maarschalk Ney, *le brave des braves*, was de zoon van een gewone arbeider. Joachim Murat werd door Napoleon benoemd tot koning van Napels, maar kwam op de wereld als zoon van een herbergier. Maarschalk Lannes was de zoon van een bescheiden handelaar. Bloedadel was al helemaal niet de springplank van maarschalk André Masséna, die opgroeide in een weeshuis, vanwege zijn uitzonderlijk organisatorisch inzicht en leiderschap tot adjudant promoveerde in het leger van Louis XVI en daar te horen kreeg dat hij nooit meer zou bereiken omdat zijn afkomst dat niet toeliet. Tot de Revolutie en Napoleon het voor het zeggen hadden.

De soldaten van Napoleon waren dus wel degelijk politiek geïnspireerd. Ook sommige Belgen en Nederlanders onder hen. Ze waren erbij in Waterloo. Ook over hen zal dit boek uitgebreid berichten. De benamingen ‘België’ en ‘Nederland’ worden in dit boek uiteraard niet in staatkundig opzicht gebruikt, aangezien de landen hun huidige identiteit nog niet hadden bereikt in 1815. Toch zijn ze geen anachronisme. De benaming ‘België’ werd volop gebruikt in Europa, bijvoorbeeld door Napoleon zelf en door de Oostenrijkse, Pruisische en Britse buitenlandministers. Een goed voorbeeld van deze internationale erkenning van de Belgische identiteit gaf de Pruisische generaal Künigl toen hij op 5 mei 1814 de Antwerpse bevolking volgende boodschap liet bezorgen tijdens de intocht van de geallieerde troepen: ‘Inwoners van Antwerpen! U behoort niet meer tot Frankrijk, u wordt weer Belgen; de welwillendheid van de Hoge Geallieerde Machten garandeert uw welvaart. Het is in hun naam dat ik bezit neem van Antwerpen.’⁴ België was in die tijd dan nog geen land, maar al wel een begrip.

Maar wat dreef de hoofdfiguur Napoleon, waarom kwam dat keizerrijk tot stand en waardoor haalde hij zich de vijandschap van de rest van de wereld op de hals? Wat zich in deze driedaagse veldtocht van 1815 heeft afgespeeld, was de ontknoping van een kolossaal gevecht dat 26 jaar eerder was begonnen. De Franse Revolutie nam een vliegende start in 1789. Grote afwezige was Napoleon. Die speelde in de eerste jaren van de Revolutie nauwelijks een rol van betekenis. Als telg van verarmde Corsicaanse adel was hij in het Franse leger verzeild omdat zijn vader van hem af wilde. Corsica was geen streek van overvloed. Thuis in Ajaccio waren er tien monden te voeden. Joseph (1768), Napoleon (1769), Lucien (1775), Elisa (1777), Louis (1778), Pauline (1780), Caroline (1782) en Jérôme (1784). Te veel. Het kroostrijke gezin overleefde dankzij de magere oogst van hun boomgaard en de spaarcenten van oom Lucien, de aartsdiaken van de stad. Napoleons moeder Letizia zou de ontberingen van die periode nooit vergeten. Dat liet ze zelfs blijken toen ze veel later in paleizen woonde

en werd aangesproken als ‘Madame Mère’ – de moeder van de keizer. Keizerlijke hovelingen maakten nietsvermoedend grapjes over de gierigheid van de vrouw die een jaarrente van een miljoen francs kreeg, maar aan tafel steevast hele brokken van de maaltijd liet liggen, voor later. ‘On met ça de côté’, sprak ze dan. Zo diep zat het er bij haar in. Eten spaarde je uit je mond voor de kinderen, je ging beter met honger van tafel dan morgen een leeg bord te moeten serveren. De familie noemde zich toen nog Buonaparte, sommigen schreven zelfs Buon-aparte. Pas veel later zou de familienaam verfranst worden. Vader Buonaparte was zo blut dat hij zich op Corsica zelfs onvermogen liet verklaren. Een vernedering vanjewelste. Maar alleen zo kon hij de gouverneur een lening aftroggelen waarmee hij de bootreis naar het Franse vasteland betaalde voor zichzelf, Napoleon en Joseph. De laatste was voor het priesterleven bestemd, de eerste zou militair worden. Pas vele jaren later zou de lening terugbetaald worden, toen pa al gestorven was en zoonlief het tot eerste consul van de republiek had geschopt. Beroerd en berooid. Zo was de oorsprong van Napoleon. Hij was een jongetje dat al heel vroeg wist hoezeer het leven uit zweten en zwoegen bestond.

Ze scheepten in op 15 december 1778. Napoleon was pas negen jaar jong en sprak alleen het Corsicaanse dialect. Er was geen jeugd vol rozengeur en maneschijn voor hem weggelegd. Hij zou Corsica en zijn ouders pas terugzien toen hij al zeventien was. Tegen die tijd was hij echter wel geschoold en opgeleid in de beste instituten van Frankrijk. Eerst doorliep hij het college van Autun, daarna de cadettenschool van Brienne en ten slotte de Ecole Militaire de Paris. Allemaal met studiebeurzen die zijn vader met veel gebedel en gejammer van het koninkrijk had weten los te peuten. Hij was pas zestien toen hij in Brienne de graad van luitenant bij de artillerie kreeg. Zijn vader was intussen gestorven aan maagkanker. Misschien een ziekte die in de genen zat, zo zou later blijken. Op de begrafenis was van Napoleon geen spoor te bekennen. Moeder Letizia was al blij dat hij tenminste van de straat was. Zijn soldij was mager, maar hij werd vriendelijk verzocht ze te delen met de rest van de familie. Corsicaanse clanloyaliteit, waaraan hij zelfs niet zou ontkomen toen hij het allerhoogste had bereikt. Hij woonde in Valence op een vies klein kamertje. Maar de rijkdom zocht hij op een ander vlak: in de plaatselijke bibliotheek. Elk vrij moment kon je Napoleon er aantreffen met een boek in de hand. Hij verdiepte zich in werken over de oude Romeinse republieken en las soms drie keer na elkaar de allernieuwste militaire theorieën van Du Teil en Bourcet, twee jonge militaire theoretici die schreven over een moderne manier van oorlogvoering. Du Teil en Bourcet zetten de piepjonge Napoleon aan het

denken over de kunst van manoeuvreren tijdens veldslagen en de tactiek van de artillerie in het bijzonder. Niet alleen militaire boeken trokken hem aan. Alle klassiekers las hij. Tacitus en Plato, Racine, Corneille en Montesquieu. Hij verslond ze allemaal. Maar ook de nieuwe denkers die zoveel furore maakten in Europa: Rousseau, Voltaire en Diderot. Het waren de nieuwe, grote filosofen van de Verlichting die alle aannames over mens, God en maatschappij in vraag stelden. Napoleon is nooit een gangmaker van de Revolutie geweest, maar hij heeft de bedenkers van de nieuwe, moderne tijden goed gelezen in zijn jeugd. Lezen en bijleren. Het was een passie die hij tot aan zijn dood trouw bleef.

Maar de ophefmakende gebeurtenissen van die tijd leken aan hem voorbij te gaan. Aan de grote momenten van 1789 tot 1795 heeft hij geen deel gehad. In 1789 was Frankrijk blut. De regering van koning Louis XVI had fortuinen uitgegeven om de Amerikaanse revolutionairen te helpen in hun strijd tegen het Verenigd Koninkrijk. Maar de eigen bevolking leed honger. Op 14 juli 1789 bestormden opstandige burgers en geregelde troepen de gevangenis van de Bastille, symbool van de feodale macht. De vlam sloeg in de pan. De Parijse opstand werd niet door het leger onderdrukt en groeide uit tot een massale volksbeweging. In een zeer tumultueuze context kwam een haast democratische grondwet tot stand en vooral een Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger. Daarin werden de voorrechten van de standen en het feodale stelsel afgeschaft en werd een grondwettelijke monarchie opgericht. Van een republiek was nog geen sprake. De revolutionairen voerden een getrap kiesstelsel in, de scheiding tussen de wetgevende en de uitvoerende macht, een hervorming van de rechtspraak en de afschaffing van adeldom en gilden. Dat kwam vooral de enorme boerenbevolking ten goede, die eindelijk bevrijd werd van eeuwenlange horigheid aan de adel. In een tweede fase werd de grote macht van de kerk aangepakt en gefnuikt. Die had fenomenale rijkdommen opgestapeld. Die bezittingen, zoals landerijen, werden verkocht ten behoeve van de schatkist en het lenigen van de prangende noden van het land. In een mum van tijd werd een reuzenstap gezet, van de middeleeuwen naar de moderne tijd.

Maar er waren vervelende bijwerkingen. De Revolutie had alles omvergekegeld, ook de administratie en de economie van het land. Bewindslui kwamen en gingen als windvlaggen, gestuwd door de schreeuwende conflicten tussen de gematigde en de radicale fracties. Al snel zat het land op droog zaad. Intussen nam de militaire dreiging van buitenaf met de dag toe. In het jaar 1792 stormde de Revolutie de grenzen over. Letterlijk en figuurlijk. De gematigden werden verdrongen door de radicalen. Het geweld en de wreedheid waarmee

de revolutionairen hun principes wilden doordrukken, was schokkend voor de andere Europese vorstenhuizen.

Terwijl de wereld voorgoed veranderde, was Napoleon een toeschouwer. Toen het gepeupel op 10 augustus 1792 het koninklijk hof in de Tuilerieën bestormde, stond hij als jonge officier vanaf de overkant van de Seine toe te kijken. Met afkeer, zo bekende hij later. Maar hij sympathiseerde met de onvoorstelbare vernieuwing die op gang kwam. Gedurende meer dan acht eeuwen had iedereen geleefd binnen een maatschappelijke orde waarin alleen de koning, de adel en de hogere geestelijkheid iets in de melk te brokken hadden. We kunnen het ons vandaag haast niet meer voorstellen.

Met een geweldige dreun klapte het systeem in elkaar. Voor het eerst kwam er een wetgevend orgaan dat gekozen werd bij algemeen stemrecht: de Conventie. Deze volksvertegenwoordiging stemde zeer vernieuwende republikeinse wetten. Ze belichaamde een streven naar sociale en economische gelijkheid, het toekennen van politieke macht aan ‘gewone’ mensen, het afschaffen van de feodale rechten. Al die idealen waren strijdig met de belangen van de absolutistische vorsten en hun aanhang in de rest van Europa. Toen bleek bovendien dat de nieuwe orde ondanks de chaos in Parijs standhield. Daardoor was deze nieuwe staatsvorm in potentie natuurlijk ook een aantrekkelijk en realistisch perspectief voor de bevolking in andere landen. De wijze waarop de wereld werd bestuurd en de rijkdom werd verdeeld, dreigde definitief te veranderen. Dat wilde men in Londen, Wenen, Moskou, Berlijn en andere bolwerken van het oude Europa koste wat het kost verhinderen. Alleen wist men nog niet precies hoe. Toen beging Louis XVI de dwaasheid om uit Parijs weg te vluchten. De koninklijke familie trachtte de Oostenrijkse troepen in België te bereiken. Louis werd onderschept en in gevangenschap terug naar Parijs gebracht. Zijn vlucht kon moeilijk anders geïnterpreteerd worden dan als verraad aan de natie. Eind 1792 bleek de spanning tussen Conventie en koning onhoudbaar. Louis XVI werd gevangengezet, berecht en ter dood veroordeeld. Op 21 januari 1793 werd Louis XVI op de Place de la Concorde (toen Place de la Révolution) naar de guillotine geleid en onthoofd voor een publiek van tienduizenden enthousiaste maar ook erg ontzette mensen.

Het land stond op zijn kop. De Revolutie was in gevaar en alleen geweld kon haar redden. De links-extremistische jakobijnen zetten de Conventie onder druk om de feitelijke macht toe te vertrouwen aan een noodregering: het Comité de Salut Public en zijn gevreesde scherpslijper Maximilien de Robespierre. Gepruikt, met kniebroek en zijden kousenbanden maar met een hart van poolijs verhief Robespierre angst tot beleidsinstrument. Hij noemde

zijn politiek zelfs 'de Terreur'. De idealen van de Verlichting sloegen om in republikeinse handtastelijkheid. Robespierre zou zichzelf onsterfelijk maken als de man die het absolute kwaad inspande voor de strijdwagen van het goede. Wie nog maar verdacht werd van antirevolutionaire gevoelens belandde onder de guillotine. Het was een goed excuus voor de excessen van jaloerse volkswrok, die zich verzekerd wist van straffeloosheid. Edellieden, mensen met uiterlijke tekenen van weelde, politieke tegenstanders, critici en volstrekt onschuldige mensen werden opgesloten en mishandeld, huizen werden geplunderd en hele families tegelijk belandden op het schavot. Door toedoen van Robespierre werden op enkele maanden tijd 16.700 mensen onthoofd. Alle leden van de Conventie – zelfs de gematigden onder de jakobijnen – vreesden dat zijzelf als volgende aan de beurt konden zijn en hielden hun mond. Vanaf een afstand zag Napoleon Bonaparte het allemaal gebeuren. Hij verafschuwde de Terreur, wat hem er niet van weerhield om een handige vriendschap aan te knopen met Robespierres broer Augustin.

De excessen van de Terreur braken de ban in de andere Europese landen. Er was nu geen enkele reden meer om Frankrijk nog enigszins te vriend te houden. Alle gevestigde belangen in Europa voelden zich bedreigd door de kwalijke wind die uit Parijs aan kwam waaien. In het noorden, in België, mobiliseerden de troepen van het Oostenrijkse keizerrijk. Dat was het voorwendsel dat Parijs nodig had om ten aanval te trekken. Daar was de revolutionaire volksvertegenwoordiging ervan overtuigd dat de nieuwe republiek alleen kon overleven als er sterke grenzen waren. Frankrijk had die totaal niet. Het land was zeer kwetsbaar aan de grens met Italië en vooral in de Lage Landen, de Zuidelijke Nederlanden en de westelijke Rijnsoever. De annexatie van die naburige streken bood die bescherming, zo dachten ze. De Revolutie benadrukte aanvankelijk dat ze niet uit was op annexatie, maar slechts bescherming zocht achter de 'natuurlijke limieten', zoals de leiders van de Revolutie het uitdrukten. Men sprak doelbewust niet van 'grenzen'. Daar zat ook een revolutionaire logica in. Op de tribunes van de Conventie riepen revolutionairen met goede bedoelingen dat de burgers van die landen uit hun middeleeuwse staat van onderhorigheid en onwetendheid bevrijd moesten worden en de koninklijke tirannen verdreven. Die burgers zouden net zoveel kunnen genieten van de nieuwe vrijheden als de Fransen zelf. Bovendien zouden ze hun soevereine rechten als volk kunnen behouden, *le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*, zoals het in artikel 28 van de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* in 1793 werd neergeschreven. In Parijs was een nieuwe maatschappij uitgevonden die voortspoot uit de grote denkers van de Verlichting en die de revolutionairen

het gevoel gaf dat hun nieuwe samenleving beter, menselijker en dus superieur was aan alle andere. Ze voelden het als een recht en plicht aan om dit nieuwe model te exporteren. Meteen zouden ze niet alleen de burgers van die andere landen helpen, maar ze ook aan hun zijde krijgen.

Ze hadden gelijk. Het waren prachtige principes. Alleen bleek de uitwerking ervan later anders uit te pakken. In april 1792 stortten de revolutionaire leiders Frankrijk in een oorlog die 23 jaar zou duren. Op 1 maart 1793 verklaarde de Conventie dat Brussel bij Frankrijk hoorde. Doornik, Leuven en alle andere Belgische regio's volgden wat later. Het Franse reguliere leger werd aangevuld met duizenden vrijwilligers, de volkse sansculotten, die haveloos en zelfs blootsvoets van de ene veldslag naar de andere trokken en gedreven werden door de politieke overtuiging dat ze niet alleen een land maar ook een volk dienden. Ze stroomden de Zuidelijke Nederlanden binnen en vochten tegen de Oostenrijkers. Opnieuw was er geen Napoleon te bekennen op dit militaire toneel.

Maar dat zou niet lang meer duren. Frankrijk werd langs alle kanten bedreigd. In het najaar van 1793 werd de belangrijke zuidelijke havenstad Toulon bezet door royalistische opstandelingen en het Britse leger. De toestand was zeer ernstig. De revolutionaire troepen belegerden de stad zonder succes. Tot kapitein Bonaparte toevallig in de buurt verzeilde. Een beetje tegen de zin van de generaals kwam hij aandraven met een aanvalsplan. Het bleek te kloppen als een bus. Op 19 december werd Toulon ingenomen. De wijze waarop hij die krachttoer voor elkaar kreeg, onthult een van de grote geheimen van zijn latere succes. Het eeuwige toeval had gewild dat hij enkele maanden voordien al in Toulon was geweest met zijn brigade. Terwijl de andere officieren in de cafés of bij de hoeren zaten, was hij de omgeving gaan verkennen. Leergierig als altijd had hij er nauwgezet de versterkingen geïnspecteerd. Hij had zich voorgesteld op welke wijze de stad en haar haven verdedigd konden worden... en hoe ze aangevallen konden worden. Voor als het ooit nodig mocht zijn. Met andere woorden, toen hij niet veel later het bevel over de Franse artillerie rond Toulon kreeg, beschikte hij over een tactische bagage die geen van zijn superieuren had. Bonaparte kon een militaire situatie lezen als geen ander. Hij wist dat inzicht altijd te koppelen aan een actieplan dat gericht was op een bliksemsnelle uitvoering. Maar alles was gebaseerd op kennis. Op kennis van de tegenstander en vooral van het terrein. Het zou voor altijd een van zijn sterkste kanten worden vooraleer hij begon te bikkelen met de tegenstrever – behalve dan in 1815, in Waterloo. De inname van Toulon leverde hem ook zijn eerste blessure op. Tijdens de bestorming plantte een Britse sergeant zijn

bajonet in Bonapartes heup. Troost was er snel. Bonapartes prestaties maakten zoveel indruk op de machthebbers in Parijs dat ze hem prompt tot brigadegeneraal bombardeerden. Het leverde hem meer centen op, maar de republiek was blut. Dus wilden de Fransen de exploitatie van wingewesten als de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Italië uit handen van de Oostenrijkers nemen. Gewapenderhand uiteraard. Generaal Bonaparte was net lekker aan de gang met de strategische plannen van de Armée de l'Italie toen Parijs hem alweer wegriep om een koningsgezinde opstand in de Vendée neer te slaan. De rol van veroveraar inruilen voor die van onderdrukker? Napoleon had intussen genoeg geschiedenisboeken gelezen om te weten wat dat voor zijn reputatie zou betekenen. Hij weigerde dienst. Parijs had gelukkig veel grotere zorgen dan een balorig generaaltje. Bonaparte werd simpelweg ontslagen. Al had het veel slechter kunnen aflopen met hem. Het is een half wonder dat hij die tijd überhaupt overleefd heeft. Want al was hij zeker geen militante radicaal, de zakelijke vriendschap met Augustin de Robespierre – broer van – had hem fataal kunnen worden.

Op 27 juli 1794 maakten de gematigden een einde aan het schrikbewind van Robespierre. Tijdens een bliksemsnelle staatsgreep werd hij gearresteerd na een zorgvuldig voorbereid complot. Men had genoeg van het blinde bloedvergieten. De angst om 's nachts door de meute uit bed te worden getakeld werd zelfs de meest overtuigde republikein te veel. Onder massale belangstelling belandde Robespierre samen met zijn getrouwen op hetzelfde schavot waar hij zoveel anderen ter dood had laten brengen. Al leverde het allemaal nog minder stabiliteit op dan voorheen. De Conventie – de republikeinse volksvertegenwoordiging – vond er niets beters op dan nu zowel de wetgevende als de uitvoerende macht naar zich toe te trekken. Honderden afgevaardigden palaverden en ruzieden dag en nacht over wetten en regeringszaken tegelijk. Een beter recept voor chaos had niemand kunnen bedenken. De economie ging in vrije val en de voedselprijzen vlogen de hoogte in. In de straten van Parijs kwam het om de haverklap tot gewelddadige confrontaties tussen republikein en jongelui uit de meer goeide lagen van de bevolking.

En Napoleon? In volle economische en maatschappelijke crisis stond hij op straat. Het was een tijd waarin niemand nog zeker was van zijn positie, zijn huis of zelfs zijn leven. Maar hij wilde koste wat het kost in Parijs blijven. Daar lag de oorzaak van zijn problemen, maar natuurlijk ook de hoop op een oplossing. Na de Corsicaanse armoede leerde Bonaparte nu de zelfkant van Parijs kennen. Overleven kon hij alleen dankzij de financiële steun van

zijn broer Joseph. Die was intussen goed getrouwd met de dochter van een textielhandelaar en kon hem subsidiëren. Wat we van Napoleon uit die jaren weten, is dat hij een klein, schraal en graatmager mannetje was. Zijn uniform was nauwelijks fraaier dan dat van een sansculotte, want geld om de scheuren te laten herstellen had hij niet. Lange zwarte haren plakten onverzorgd tegen zijn schedel. Zijn gezicht zag witgeel. Je kon aan zijn ingevallen wangen zien hoe karig zijn maaltijden waren. Maar zijn intellect was zo scherp als een scheermes. Hij liep salons af om relaties aan te knopen. Men keek hem aan met de nek. Hij liep kantoren plat op zoek naar vers emplooi in het leger. Wat hij oogstte was een hondenbaantje bij de afdeling Landkaarten. Terwijl de Revolutie ontspoorde, beleefde hij op zijn zolderkamertje de twijfels, de verzuchtingen en vooral de woedetranen van de jeugd en haar onvervulde verlangens. De maanden juli en augustus van het jaar 1795 waren de bitterste en de onzekerste die hij in zijn leven had meegemaakt. Hij was haveloos. Een dolende vagebond.

Nog geen maand later redde Napoleon Bonaparte eigenhandig de republiek. Als een meteor kwam hij plots in het oog van de storm terecht. Want in oktober 1795 keerden de kansen. Parijs kantelde weer naar rechts. De koningsgezinden vonden voor het eerst weer steun bij grote delen van de bevolking. Mensen hadden er genoeg van om in een permanente staat van hachelijkheid te leven. Liever een koning dan honger. Liever rust in de straten dan vrijheid. De royalisten sponnen garen bij die onvrede. Het was een ideale setting voor een staatsgreep, deze keer tegen de revolutionairen zelf. Op 4 oktober 1795 barstte de bom. Het kwam in Parijs tot een gewapende opstand tegen de Conventie, de republikeinse volksvertegenwoordiging. Vanuit verschillende wijken stormden royalisten op richting Tuilerieën, waar de Conventie zetelde. In plaats van de straten leeg te vegen kwamen eenheden van de Nationale Garde de rebellen zelfs versterken. Het leek afgelopen met de republiek. Terwijl de volksvertegenwoordigers zich radeloos de haren uit het hoofd rukten, had een van de republikeinse sterkhouders een ingeving. Volksvertegenwoordiger Paul Barras kende nog iemand die misschien het tij nog kon keren. Barras had indertijd het beleg van Toulon meegemaakt als speciaal regeringscommissaris. Hij herinnerde zich een obscure officier die een hopeloze situatie had omgebogen in een klinkende overwinning. Die man moest hij hebben.

Bij het krieken van de dag vroeg Barras generaal Bonaparte om de leiding te nemen over de laatste trouw gebleven troepen in de hoofdstad. Napoleon aanvaardde. Maar met de branie die hem zo zou kenmerken stelde hij een voorwaarde. Carte blanche vroeg hij. En die kreeg hij. Rond 3 uur in de mid-

dag versperden zijn schaarse soldaten een dreigende massa de weg. De opstandelingen leken wel van overal te komen nu. Onder hen heel wat gewapende *Gardes nationales*. Het was kantje boord. In de Rue Saint-Honoré zagen zijn zenuwachtige manschappen de kolkende meute op zich afkomen. Napoleon gaf geen krimp. Met een paar korte frases liet hij de kanonnen in stelling brengen, stapte voorwaarts en gaf ijskoud een bevel aan de kanonniers. In het midden van de hoofdstad, in een van de bekendste straten van de wereld, liet hij met schroothagel op de menigte schieten. Tegen 6 uur 's avonds lagen er 400 doden op de kasseien en was alles voorbij. De Conventieleden konden weer ademhalen, de republiek leefde.

Paul Barras kreeg de Conventie vervolgens zover om een echte uitvoerende macht aan te stellen, waarin hijzelf natuurlijk de hoofdrol opeiste. Op 25 oktober 1795 werd het Directoire opgericht. De vijf directeurs kregen de aartsmoeilijke opdracht om het land uit de puree te helpen. Het was alle hens aan dek. Frankrijk ging failliet. Het volk keerde zich af van de Revolutie, waarin het zoveel hoop had gesteld. Elke revolutie eindigt ermee dat de mensen terugkeren naar hun dagelijks leven, stelde de tegendraadse historicus Crane Brinton al decennia terug nuchter vast. Misschien hebben ze dan een nieuwe regering – meestal niet – maar ze zijn in elk geval niet de utopische samenleving ingetreden die ze voor ogen hadden toen ze de straat opgingen. Dat was precies wat met de Franse Revolutie dreigde te gebeuren in 1795. De republikeinen moesten dus op zoek naar een nieuw project. Vanuit het Palais du Luxembourg bedachten Barras en zijn vier collega's het ene plan na het andere om geld in de staatskas te krijgen, de emoties te bedwingen en de haat in de straten van Frankrijk te doen bedaren. Van de gruwelijke methodes van vroeger werd niet langer gebruikgemaakt. Maar al snel werd duidelijk dat het Directoire evenmin vat kreeg op de ontspoorde situatie als Robespierre.

Intussen was Napoleons naam en faam gemaakt. Ook bij de vrouwen. De mooie creoolse edeldame Rose de Beauharnais had hem vroeger al opgemerkt tijdens enkele toevallige ontmoetingen in de Parijse salons. In de ogen van de zes jaar jongere man had ze vurige verlangens gelezen. Maar ze had hem ver beneden haar mogelijkheden gerangschikt. De Beauharnais was een jaar eerder opgepakt door het Comité de Salut Public en ter dood veroordeeld. Ze ontsnapte nipt aan de guillotine omdat Robespierre een dag voor haar geplande executie ten val werd gebracht. Van dan af deelde ze liever het bed met machtige mannen als Barras. Nu dus met Napoleon, de meest sexy kater van het moment. Hij vond haar voornaam maar niks en noemde haar liever Joséphine. 'Ik ben vervuld van u. Uw beeld en de herinnering aan de verslavende

geneugten van gisteravond hebben mijn zinnen geen rust meer gegund', zo schreef een smoorverliefde Napoleon haar in december van dat jaar. Ze huwden zelfs, de ene al met meer overtuiging dan de andere. Toch deed Joséphine meer dan alleen haar benen open voor haar man. Ze ontsloot ook de poort naar de beau monde, de netwerken en de clubs waar werd gehandeld in strategische vriendschappen. Napoleon Bonaparte was een rijzende ster in de republiek. Beiden herwonnen hun zelfvertrouwen. Maar zelf lag hij geenszins aan de basis van al die gebeurtenissen. Napoleon was geen man met een plan. Hij kreeg zijn kans omdat onbeheersbare omstandigheden het zo wilden.

Die omstandigheden werden keer op keer dramatisch aangescherpt door de leiders van de Revolutie. Nog tijdens diezelfde maand oktober stelde de Conventie een daad van formaat: ze annexeerde formeel *la Belgique*. De republiek had geld en voorraden nodig, en vooral veilige grenzen. De 'natuurlijke grenzen'. Van een strijd tegen tirannen en de bevrijding van volkeren was geen sprake meer, het ging nu om centen. Of de republikeinse volksvertegenwoordiging zich de draagwijdte van haar beslissing realiseerde, is verre van zeker. De Zuidelijke Nederlanden waren een van de meest delicate plaatsen op het Europese schaakbord. Wie ze in handen had, hield een pistool tegen het hart van Frankrijk gedrukt, maar het omgekeerde gold natuurlijk evenzeer. Als Frankrijk de Lage Landen controleerde, had het een zeer vruchtbare streek in handen, de strategisch zeer belangrijke haven van Antwerpen, de haven van Oostende en dus de kortste weg naar het Verenigd Koninkrijk. En daarom was de annexatie van België een oorlogsverklaring aan de Britten. Het conflict met het Verenigd Koninkrijk was niet nieuw. Het is zeker niet de Revolutie noch Napoleon die wat Frankrijk betreft de lont heeft aangestoken. Beide grootmachten waren immers al meer dan honderd jaar in oorlog met elkaar, een paar time-outs niet te na gesproken. Er was de Liga van Augsburg geweest (1688-1697), de Spaanse Successieoorlog (1701-1703), de Zevenjarige Oorlog (1755-1763) en de Amerikaanse Revolutie (1776-1783). Meestal kwamen de Fransen er trouwens niet als overwinnaars uit. Beide landen hadden even ambitieuze, wereldomvattende projecten. De Britten waren goed op weg om met hun kolonies en hun machtige vloot de wereldhandel te domineren. Slechts één land kon daar nog mee concurreren: Frankrijk. Ze hadden er dus niet alleen politiek en militair belang bij om Parijs in te dammen, maar vooral een groot economisch en financieel belang. Het verschil was dat de Fransen hun gelijk uiteindelijk zochten op het continent en de Britten op zee. Londen was eigenlijk alleen geïnteresseerd in de controle van de handelsstromen en dus de zeeroutes en havens. In dat opzicht was het voor hen van uitzonderlijk

belang dat Frankrijk geen controle zou krijgen over de haven van Antwerpen. Precies daarom werd de Franse inlijving van België het alles dominerende gegeven voor de volgende decennia.

Net zoals Londen de Duitse bezetting van België tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog als levensbedreigend ervoer, zo zag het de Franse annexatie als een reden om grondig en definitief af te rekenen met hun vijand. Wat het ook zou kosten, hoe lang het ook zou duren. Maar in Parijs beseften klaarblijkelijk slechts weinigen waaraan ze begonnen waren in 1795. Integendeel. Zodra de Britten zich begonnen te roeren, vonden velen dat ze nog verder moesten gaan. Het Verenigd Koninkrijk werd uitgeroepen tot publieke vijand nummer één van de republiek. Zolang *l'Angleterre* niet verslagen was, was de republiek niet veilig. Dus werd de confrontatie gezocht. 'Zonder die inspanning zal men u later vragen wat het uiteindelijke resultaat is geweest van al onze overwinningen en al die offers', zo verwoordde de republikeinse topfiguur en voormalig lid van het radicale Comité de Salut Public Lazare Carnot het in de Conventie. 'Als we de grenzen verliezen, zal men alleen nog de kwalen van de Revolutie zien en zal u niets ter compensatie kunnen voorleggen. Niets behalve de vrijheid.'⁵ Zeer belangrijke woorden waren dat. Carnot voorvoelde dat de gewonnen vrijheid voor veel mensen maar een schrale troost zou zijn als Frankrijk onder de plak zou zitten van de buitenlandse vorsten en uit de hand zou moeten eten van Londen. 'Een ingebeeld goed', zo omschreef hij de zo geroemde vrijheid van de Revolutie. En zo verbond de Revolutie voorgoed haar lot aan het bewaren van de 'natuurlijke grenzen'. Als ze die zou opgeven, kon men net zo goed de Bourbons en het ancien régime weer terugroepen. Dit werd de allesbepalende factor, de basis van de buitenlandse politiek. Meteen legde de Conventie de basis voor haar eigen ondergang. Want als het lot van de republiek afhankelijk was van verdedigbare grenzen, dan was de volksvertegenwoordiging afhankelijk geworden van het leger. Of van wie dat leger zou leiden. Langzaam maar zeker voerde dit pad naar de militaire dictatuur. De meest onwenselijke, de meest brandbare regeringsvorm aller tijden. Tenzij er iemand opstond die de revolutionaire idealen kon verzoenen met militaire macht, die republikeinen en royalisten kon verenigen, die verstand had van staatkunde en oorlogvoering tegelijk. Die man was op komst.

'Napoleon' was nog niet geboren. Het was nog steeds 'generaal Bonaparte' die de republiek diende. De annexatie van België en de westelijke Rijnsoever heeft hij niet bedacht, wel ondergaan. Zijn hele verdere leven lang. Ook hij was net zoals alle andere actoren tot in Waterloo de erfgenaam en niet de erf-later van deze cruciale beslissing. Toen hij later eerste consul en daarna keizer

werd, waren haast al zijn acties en oorlogen met Pruisen, Oostenrijk en zelfs Rusland te herleiden tot dit allesbepalende gegeven: het gesteggel met de Engelsen. Het zou uitmonden in een waanzinnige spiraal, in een wereldwijde economische oorlogvoering, oorlogen op zee en te land, een nog veel verdere uitbreiding van het Franse grondgebied en uiteindelijk in een buitenproportionele opgave die niet meer tot een goed einde te brengen was. De annexatie van België is de oorsprong van de hele napoleontische geschiedenis die achteraf zou volgen. Hoewel hij er zelf op dat moment niets mee te maken had.

Meer dan tevoren een man van de macht, minder dan ooit een dienaar van de republiek, liet hij in de lente van het jaar 1796 pas echt zien uit welk hout hij gesneden was. De republiek moest de Oostenrijkers uit Noord-Italië verdrijven. Napoleon eiste het commando van het zuidelijke leger op. Hij was nog geen 27. Niemand gaf hem een schijn van kans. De troepen waren gehavend, slecht bevoorrad, ongedisciplineerd en half in opstand. In geen tijd kreeg hij ze op zijn hand. Aan het hoofd van 30.000 ondervoede en vaak ongeschoeide soldaten trok hij Piemonte binnen. In de Povlakte wachtte hem een zelfverzekerd Oostenrijks leger van 145.000 soldaten. Nog geen maand later bleef daar niets van over. Ze kregen een pandoering zonder weerga. In mei won Bonaparte zijn eerste grote slag te Lodi. Drie dagen later stond hij in Milaan. In november stuurde de Oostenrijkse keizer een nieuw, groot leger naar Italië. Een moeilijke klus voor de verzwakte Fransen. Ze troffen elkaar bij Verona, in het dorpje Arcole. De Fransen zaten al meteen in nauwe schoentjes. Een brug over de rivier Alpone moesten ze absoluut over om nog een kans te maken. Maar het lukte niet, het vuur van de overzijde was moordend. Napoleons moment was aangebroken. Hij zou geschiedenis schrijven, ook al wist hij het nog niet. Met de vlag in de hand stapte hij tussen de kogels door de brug over de rivier op, zo wil de legende. Zijn soldaten volgden zijn voorbeeld. Bonaparte moest worden gered uit een moeras, maar zijn mannen bereikten de overzijde en dreven de Oostenrijkers vervolgens het decor in. De moed van de leider die zijn leven waagt in het brandpunt van de strijd, het zou een beeld worden dat elke Franse en zelfs buitenlandse soldaat de volgende decennia voor ogen zou staan. Zes keer nog zou Oostenrijk proberen om Italië terug te winnen, het putte al zijn reserves uit, tot het laatste Kroatische en Hongaarse regiment vanuit de verste uithoek van het keizerrijk was uitgezonden. Maar er was geen kruid gewassen tegen het vernuft van de Franse generaal. Zijn soldaten begonnen zich stilaan onoverwinnelijk te voelen. Niet ten onrechte. In minder dan twaalf maanden tijd vernietigde generaal Bonaparte – op 28-jarige leef-

tijd – vier legerkorpsen, schonk de hele Piemonte aan Frankrijk, stichtte twee nieuwe republieken in Lombardije en controleerde Italië van Tirol tot de Tiber in Rome. Hij sloot voordelige verdragen met alle plaatselijke vorsten in Parma, Napels en zelfs met de paus. In alle Europese hoofdsteden werd opgekeken. Wie was die ‘Bonaparte’?

De Italiaanse campagne was een van de indrukwekkendste geopolitieke verwezenlijkingen van de negentiende eeuw. Want Napoleon reeg in Italië niet alleen militaire overwinningen aan elkaar, hij speelde het ook klaar om de politieke chef van de regio te worden. In de wirwar van Italiaanse hertogdommen en pauselijke staten was dat geen makkie. Hij slaagde erin de touwtjes stevig in handen te nemen, coalities te sluiten en zich te doen respecteren als een onpartijdige leider. Hier dook dus een staatshoofd in spe op. Ook al moest hij daarvoor tegen zijn superieuren ingaan. Want Parijs had heel andere plannen met Italië. Het Directoire eiste dat de republikeinse doctrine in Italië net zo goed van kracht zou zijn als in Frankrijk. Elke Franse wet moest ook in dit land gelden. In Rome moesten het ‘religieus fanatisme’ en de ‘inquisitie’ de kop ingedrukt worden. Napoleon deed het omgekeerde. In dit oerkatholieke land trof hij niet één antiklerikale maatregel. Hij voedde het onafhankelijkheidsstreven van de Italiaanse naties, die al zo lang onder Oostenrijkse bezetting hadden geleefd. Hij paaide de ene, loofde de andere en laveerde slim tussen de diplomatieke valstrikken die zijn tegenstanders zetten. En hij werd aanvaard en erkend. Die achttien maanden in Italië leverden hem inzichten en knowhow op die later op nog veel grotere schaal van pas zouden komen.

Maar het Directoire begon onraad te ruiken. De man werd te populair. Je voelde de politieke macht van generaal Bonaparte met de dag aanzwellen. Ook in Parijs. Een zwakke regering, een weifelende publieke opinie. Was de tijd rijp voor een militair aan het hoofd van de tafel? Het was een nachtmerrie voor elke rechtgeaarde republikein. Daarvoor hadden ze het niet gedaan, daarvoor had de kop van de koning niet hoeven te rollen. Het Directoire hield zijn succesgeneraal dus scherp in de gaten. Eén misstap en ze zouden hem te grazen nemen. Maar meer kon deze zwakke regering niet doen, afhankelijk als ze was van het geld en het succes dat Bonaparte Frankrijk opleverde. Geen enkel ander Frans leger kon wat dat van Bonaparte kon. Want overal kregen de Fransen het deksel op de neus. Behalve daar waar Bonaparte aan zet was.

De republiek snakte naar stabiliteit en vrede, naar veiligheid en bescherming achter de ‘natuurlijke grenzen’. Knarsetandend aanvaardde het Directoire datgene wat de publieke opinie al wist. Als er één man was die het voor elkaar kon krijgen, was het wel de kleine generaal in Italië. Deze keer werd